

У символіці стоп відбилися формування індоарійського світогляду, уявлення про Верховного бога і першопредка – змія, а стопи були відображенням цього процесу. Цей ритуал був частиною культу предків [5, с. 95].

Отже, феномен «Стоп Вішну» є перспективною темою, яка потребує окремого ґрунтовного, насамперед джерелознавчого, дослідження. Цей феномен потрібно розглядати у широкому історико-культурному контексті. Розв'язання цієї проблеми дасть змогу прояснити релігійне життя та ідеологію катакомбних племен, наблизитися до розв'язання проблеми етнічної приналежності давніх скотарів.

Джерела та література

1. Геродот. Історії в дев'яти книгах / пер., передм. та прим. А. О. Білецького. Київ: Наукова думка, 1993. 576 с.
2. Гейштор А. Слов'янська міфологія. Київ: «КЛІО». 416 с.
3. Довженко Н. Д., Солтыс О. Б. О традиции изображения «стоп» в погребальном обряде катакомбных культур Северного Причерноморья. *Катакомбные культуры Северного Причерноморья*. Київ: ИА НАН УССР, 1991. С. 117–127.
4. Корневский С. Н. Культ стопы у племен юга Восточной Европы и Предкавказья в эпоху энеолита и бронзы (археологические источники и некоторые вопросы развития древних верований). *Погребальный обряд. Реконструкция и интерпретация древних идеологических представлений*. Москва, 1999. С. 54–77.
5. Лазаренко В. Г. Ахилл – бог Северного Причерноморья. Ижевск: Шелест, 2018. 416 с.
6. Мельник О. О. Кургани Криворіжжя. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2012. 474 с.
7. Небрат С. Г. Охра в погребальном обряде катакомбных культур Северного Приазовья. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія Історія. Політологія*. 2011. Вип. 2. С. 121–125.
8. Небрат С. Г. Охра в погребальной практике племен ингульской катакомбной культуры. *Україна у світовому історичному просторі*. Збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції 20 квітня 2018 р. Маріуполь: МДУ, 2018. С. 15–18.
9. Оришев А. Б., Мамедов А. О. Тальши: мифологическая картина мира этноса. *Вестник Московского государственного университета культуры и искусств*. 2015. № 2(64). С. 110–116.
10. Пустовалов С. Ж. Соціальний лад катакомбного суспільства Північного Причорномор'я. Київ: Шлях, 2005. 412 с.

Забавін В'ячеслав, Небрат Сергій
Маріупольський державний університет

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКСПЕДИЦІЇ МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ НА ПІВДНІ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ У 2021 Р.

У польовий сезон 2021 р. археологічна експедиція Маріупольського державного університету (АЕ МДУ) проводила розкопки та археологічні розвідки у Північному Приазов'ї. Було здійснено дослідження двох курганів біля с. Комишувате на території Мангушської територіальної громади Маріупольського району Донецької області (землі колишньої Комишуватської сільської ради Мангушського району). Задачею розвідки були натурні обстеження пам'яток археології

(курганів), визначення їх параметрів і сучасного стану з метою підготовки обліково-охоронної документації.

Курганна група із 5 курганів знаходилася за 4,0 км на ПнЗх від с. Комишувате. Пам'ятка виявлена у 1988 р. (Дубовська О. Р., Швецов М. Л.). У 1989 р. Маріупольською археологічною експедицією (Кульбака В. К.) були проведені дослідження трьох насипів із цієї групи, що знаходилися на землях Стародубської сільської ради Мангушського району. Виявлені поховання зрубної культури доби пізньої бронзи та середньовіччя. Під час археологічних розвідок кургана група буда додатково обстежена у 2009 р. (Полідович Ю. Б., Усачук А. М.).

Група за даними обмеженого натурального археологічного обстеження, проведеного АЕ МДУ в жовтні 2020 р., складалася із 2 курганів. Курган 2 знаходиться за 60 м на СхПдСх від краю насипу кургану 1 (за загальною нумерацією групи – кургани 4 та 5). Кургани 4 та 5 є східною частиною групи, що складалася з 5 насипів.

У польовий сезон 2021 р. наукові розкопки цієї курганної групи було продовжено АЕ МДУ.

Курган 4 (2705006) на момент дослідження мав насип у плані овальної форми, заввишки 1,29 м, розмірами 40×50 м; його споруджено з ґрунту і каміння. Східна частина насипу розорюється, західна знаходиться під лісосмугою. Через східну полу кургану прокладено ґрунтову польову дорогу. На поверхні знайдено кістки людини від зруйнованого поховання. Загальний стан об'єкта (пам'ятки) культурної спадщини: аварійний. Зона охорони розорюється. Координати на Google Maps: 47°5'59.58,,Пн, 37°6'39.09"Сх.

Курган 5 (2705007) на момент дослідження мав насип у плані округлої форми, заввишки 0,25 м, діаметром 10 м; його споруджено із ґрунту і каміння. Насип кургану розорюється. Загальний стан об'єкта (пам'ятки) культурної спадщини: аварійний. Зона охорони розорюється. Координати на Google Maps: 47°5'58.79,,Пн, 37°6'43.76"Сх.

У кургані № 4 було досліджено 2 поховання зрубної культури доби пізньої бронзи (1700–1400 рр. до н. е.), а також культовий комплекс часів середньовіччя. У кургані № 5 було виявлено середньовічний кенотаф (символічне поховання) або культовий комплекс.

Обидва поховання кургану 4 демонструють типові ознаки зрубної культури Північного Приазов'я як за нормами поховального обряду, так і матеріальної культури та належать до II–III хронологічних горизонтів зрубної культури регіону. Курган 4 виявився елітарним, тут вдалося дослідити поховання, що влаштовані у формі кам'яних гробниць. З огляду на супровідний інвентар в одному із комплексів, найімовірніше, що небіжчик був служителем культу, жерцем. Крім двох керамічних горщиків, у похованні виявлено досить рідкісні для регіону залишки дерев'яної чаші з бронзовим окуттям.

До конструктивних або оздоблювальних елементів дерев'яного посуду доби бронзи належать мідно-бронзові накладки або оковки. За цими металевими елементами найчастіше і фіксується дерев'яний посуд у похоронних комплексах, саме тому вони використовуються здебільшого для вирішення низки технологічних і культурно-хронологічних питань. Ці категорії поховального інвентарю в

зрубних похованнях Північного Приазов'я трапляються досить рідко. Серед 1 500 досліджених у регіоні поховань цієї культури подібні накладки були знайдені тільки у двох. Накладка з поховання 2 кургану 4 має розмір 15×3 см.

У межах земель Маріупольського та Волноваського районів під час польової археологічної розвідки було обстежено 48 курганних груп та 53 поодинокі кургани. Всього на території зазначених районів під час розвідки було враховано 209 археологічних об'єктів, 27 із них є нововиявлені пам'ятки (визначено точне місцезнаходження та координати археологічних об'єктів – курганів – рідше відомих лише за картографічними даними).

Із врахованих 209 археологічних об'єктів 69 розорюються на момент обстеження, ще 24 пам'ятки мають прихований характер, на місцевості не ідентифікуються (зруйновано оранкою або під час спорудження гідротехнічних споруд); 77 курганів наразі не розорюються, але розорювалися у попередні часи. Лише 35 курганів є задернованими і мають задовільний стан збереження. Значна частина курганів пошкоджена пізніми перекопами та грабіжницькими ямами – 11, мають втрати, пов'язані зі спорудженням триангуляційних пунктів тощо.

Отже, дослідження АЕ МДУ у 2021 р. знов виявили критичну ситуацію щодо стану охорони та збереження пам'яток археології регіону. Попри це, матеріали кургану біля с. Комишувате поповнюють джерельний фонд та збагачують наші знання стосовно історії заселення Північного Приазов'я у другій половині II тис. до н. е.

З сумом маємо констатувати, що під час бомбардування російськими окупантами Маріупольський державний університет було зруйновано. Описані матеріали розкопок, які зберігалися в Археологічному музеї МДУ, втрачені. Вся матеріально-технічна база експедиції знищена або вкрадена загарбниками.

Єремівич Станіслава

Донецький національний університет імені Василя Стуса

«БРАТСЬКІ МОГИЛИ» БРОНЗОВОГО ВІКУ ЄВРОПИ

Анотація. У статті проаналізовано два «братських» поховання бронзового віку, що стали результатом збройних конфліктів. Було проведено порівняння між ними. Знайдені схожі та відмінні риси. Зроблений висновок щодо унікальності для цінності цих пам'яток.

Ключові слова: бронзовий вік, абашевська культура, культура кулястих амфор, колективне поховання, війна, насилля.

Abstract. This article analyzes two "fraternal" burials of the Bronze Age, which resulted from armed conflicts. A comparison was made between them. Similar and distinctive features were found. A conclusion is made about the uniqueness for the value of these monuments.

Keywords: Bronze Age, Abashev culture, culture of spherical amphorae, collective burial, war, violence.

У бронзовому віці Європи трапляються унікальні комплекси колективних поховань, до яких придатна назва братських могил. Об'єктом нашого дослідження обрано дві такі братські могили, у чомусь схожі і водночас відмінні, досліджені в різних точках Європи – басейні Верхньої Волги та Центральній Європі.

Цікавим і єдиним у своєму роді є Пепкінський курган, досліджений 1960 р. А. Х. Халіковим поблизу с. Пепкіно Горномарійського р-ну Марійської АРСР